

28. ЦДАВО. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.134. – Арк.80.

29. ЦДАВО. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.34. – Арк.50.

Полянский Ф.И. Еврейский вопрос в немецкой оккупационной политике на Тернопольщине (1941-1944 гг.)

В статье исследованы особенности немецкой оккупационной политики в «окончательном решении еврейского вопроса» на территории Тернопольщины. Показаны разные способы истребления гражданского населения еврейской национальности немецкой карательной системой та попытки спасения и сопротивления.

Ключевые слова: немцы, евреи, гето, расстрелы, «Юденрада».

Polyans'kiy F.I. The Jewish Question in German occupational policy in Ternopil region (1941-1944)

In the article the features of German of occupation politics are investigational in the «final decision of the Jewish question» on territory of Ternopil Region. The different methods of extermination of citizenry of Jewish nationality are shown by the German punitive system and attempts of rescue and resistance.

Keywords: Germans, jewries, geto, shooting, «Judenrada».

УДК: 39:314.117.17.(477.75):94(477.75)"1945/1991"

Н. О. Сидоренко

ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ МІГРАЦІЙНОГО РУХУ У КРИМУ У 40–50–Х РОКАХ ХХ СТ.

Стаття присвячена одному з найскладніших періодів у історії Криму: масовому організованому переселенню представників слов'янських етнічних спільностей у 40-50 роки ХХ ст.

У статті аналізуються соціально-економічні та етнодемографічні зміни, які мали місце у Криму в даний період через масові міграції населення. Автор використав значний обсяг літератури та архівних джерел.

Ключові слова: Крим, депортація, асиміляція, міграція, етнос, етнічні спільності.

Ключовою проблемою у становленні незалежних держав на всьому пострадянському просторі є оптимізація і гармонізація загальнонаціональних і регіональних інтересів. Ця проблема набуває ще більшу актуальність у наш час у силу існування досить глибоких економічних, культурних, психологічних відмінностей між регіонами України.

За своєю етнічною, конфесійною і культурною складовою Крим, безумовно, є унікальним регіоном України. На його теренах проживає 130 етнічних спільнот і налічується 1250 релігійних громад. Поліетнічний характер населення Криму втягує регіон у сферу інтересів суміжних держав, робить його об'єктом геополітичного суперництва. Ці фактори впливають на те, що Крим є одним із регіонів України, у якому імовірність широкомасштабних міжнаціональних конфліктів значно вище, чим будь-де. Слід підкреслити, що складність і суперечливість його сучасного політичного, соціально-економічного та етнонаціонального розвитку обумовлена процесами, які відбувалися на його теренах в попередні десятиліття. Така постановка питання потребує розгляду тих факторів, що детермінували внутрішньорегіональну й етнополітичну своєрідність Криму в ХХ столітті в їх історичній ретроспективі.

Найважливішим серед цих факторів став масовий міграційний рух 40–50-х років ХХ століття. Він не тільки докорінно змінив хід соціально-економічного розвитку регіону, але кардинально вплинув на етнонаціональну структуру і його етнодемографічний потенціал. Незважаючи на теоретичну значущість й політичну актуальність даної теми існує дуже мало сучасних історичних праць, які би системно аналізували дане явище. Запропонована стаття є спробою комплексного розгляду міграцій 40–50-х рр. ХХ ст. у Криму.

Особливістю історіографічної бази вивчення проблем міграції є те, що аж до кінця 80-х років міграційні процеси на території СРСР розглядалися у науковій літературі винятково як соціальне й економічне явище. Етнічна сторона цих процесів, залишалася поза увагою дослідників [16, 17]. У руслі даної наукової традиції були написані перші й найбільш повні історичні дослідження переселенського руху 40–60-х років у Криму, автором яких був М.М. Максименко [27, 28]. Не дивлячись на наявність ідеологічних штампів і кліше, властивих 60-70 рокам ХХ ст., вони містять досить великий фактичний матеріал і донині залишаються чи не єдиним історичним дослідженням даної проблеми.

У 60-70-ті роки ХХ століття питанням економічного внеску переселенців у розвиток краю були присвячені роботи: М.С. Кур'янова [19], І.Т. Твердохлебова [33], О.А. Толстих [34]. З початком «перебудови» у СРСР з'являється ряд робіт з історії Криму, у яких побічно висвітлюються проблеми етнодемографічних змін у регіоні протягом першої половини ХХ століття [20-23]. Тільки в 90-і роки етнічна складова міграційних процесів у Криму привертає увагу представників вітчизняної наукової думки [24]. Причому, поряд з істориками, брали активну участь у розробці цієї теми етнографи,

етнологи, демографи, соціологи, економісти, що створило реальні умови комплексного аналізу досліджуваного явища. Наприкінці 90-х років виходить ряд серйозних досліджень з етнополітичної проблематики Криму [15, 25]. Процесу формування деяких етносів у ході міграційного руху присвячені роботи В.С. Сергійчука [31; 32], Я.Е. Володарського [6], О.І. Клячіна [26]. Проблеми депортації й репатріації, що серйозно вплинули на сутнісні характеристики етносоціальних відносин у Криму в ХХ столітті, висвітлюються у роботах М.О. Аражіоні [1], Б.М. Брошевана [3], Г.І. Бекірової [4], М.Ф. Бугая [5].

Основним джерелом вивчення проблеми є підсумки загальних переписів населення, що забезпечують дослідження статистичною інформацією, яка доповнюється архівними відомостями щодо організованих переміщень робочої сили в УРСР та Криму.

Особливе воєнно-стратегічне й рекреаційно-номенклатурне положення півострова, обумовило той факт, що в його багатовіковій історії, міграції відігравали найважливішу роль. Міграції 40-50-х років ХХ століття, як доволі складний діалектичний процес, були викликані, в першу чергу, причинами економічного та соціального плану. Однак також вони мали етнічний характер та стали причиною перетворення етнонаціональної структури населення Криму. У досліджуваній нами період етнічні міграції виконували компенсаторну функцію, заповнюючи величезний збиток населення, який мав місце у період з 1941 по 1945 рік.

Так, якщо наприкінці 30-х років, населення Криму становило 1 млн. 26 тис. 385 осіб, серед яких росіян налічувалося 49,6%, українців – 13,7%, кримських татар – 19,4%, то відразу ж після звільнення від німецько-фашистських загарбників ця цифра ледь наближалася до 370 тис. [20, с.12].

Ще в період активних воєнних дій на півострові, почалася депортація основних етносів Криму. У серпні 1941 р. були виселені німці, у січні-березні 1942 р. італійці, а в травні-червні 1944 р. – кримські татари, вірмени, болгар, греки. Разом з ними були відправлені на спеціальне поселення курди, що проживали в Криму; цигани; турки. Загальне число депортованого із Криму населення склало більш 300 тис. осіб [20, с.34]. Більшість етносів, що населяли Крим до війни, жили переважно в селах: кримських татар – 82%, німців і українців – близько 90%, болгар – 88% [26, с.31]. Тому сільські населені пункти в Бахчисарайському, Куйбишевському, Алуштинському, Карасубазарському, Судакському районах, здебільшого мононаціональні за своїм етнічним складом, практично обезлюддили.

Доля депортованих етносів Криму була трагічною. Насильницьке виселення зламало їхній звичний спосіб життя й трудову діяльність, позбавило цивільних прав, перекреслило національні перспективи, а створені державою політико-правові умови унеможливлювали їх повернення на батьківщину.

Таким чином, у результаті війни та депортації було порушено природний хід етнічних і демографічних процесів на півострові, а за 4 роки з етнічної карти Криму зникли практично усі народи, що проживали тут до війни.

Усе це спонукало радянське керівництво почати в 1944 році переселення у Крим жителів південноросійських областей і деяких сусідніх областей України. Безумовно, воно було одним із наймасовіших організованих переселень населення не тільки в історії СРСР, але й світовій історії. У межах статі проаналізовані основні етапи організованої міграції 40-50-х років, кожний з яких був покликаний розв'язати цілий ряд конкретних соціально-економічних і етнополітичних завдань.

Офіційними причинами переселення, відповідно архівних даних є: «ЦК КПРС і радянський уряд, проявляючи виняткову турботу про найшвидше відновлення й розвиток сільського господарства області, прийняли спеціальну постанову про його заселення» [8, арк.3]. На наш погляд, головною метою масового міграційного руху в період, який досліджується, стало бажання офіційної влади знищити наслідки недавньої депортації, заповнити катастрофічний збиток населення півострова, а так само зберегти етнічне домінування російського етносу, досягнуте ще в довоєнний період.

У 1944 році починається «перша хвиля» організованої міграції на півострів, яка носила заохочувально-примусовий характер. У Крим залучалися сільські жителі південноросійських областей: Воронежської, Курської, Ростовської, Тамбовської, частково зі Ставропольського й Краснодарського краю. Крім того, здійснювалося переселення з України, однак кількість мігрантів-українців у цей період була ще досить незначною – 3388 родини.

Вже до кінця 1944 року в Крим було переселено близько 65 тис. осіб з російських областей [35, с.334]. На харчування та транспорт для переселенців, до моменту їх закріплення в населених пунктах, радянським урядом було виділено 3,4 млн. руб. [9, арк.29-30]. До 1949 року радянська адміністрація заселила гірно-передгірні райони півострова й створила 8 основних переселенських районів. Російські селяни розселилися в колишніх татарських районах навколо Алушти, Ялти, Судака, Бахчисарая, Севастополя, Старого Криму, Білогірська. Вони займали придатні для проживання будинки депортованих селян із присадибними ділянками, садами, виноградниками й колодязями. Крім того, більша частина конфіскованого майна депортованих була передана переселенцям. За даними спеціальної комісії Раднаркомом СРСР, вони отримали 25,5 тис. будинків, близько 15 тис. надвірних будівель, 15 740 голів худоби, 4450 коней, 22 466 вівців, 21 810 кіз [2, с.183].

У післявоєнній літературі є багато фактів про те, що ефективність російських переселенських господарств поступово зростала. Однак ціна цього підйому була занадто високою. Непристосовані до місцевого середовища й господарських умов, російські переселенці опинилися в надзвичайно важкій ситуації. Незабаром основна частина отриманих від держави грошей була витрачена, а продуктивна худоба використана у їжу. У 1947 році вартість одного трудодня у цих господарствах становила всього 500-800 грамів хліба, при повній відсутності овочів і фруктів. Усе це поставило більшість родин переселенців фактично на межу фізичного виснаження й підштовхувало їх до від'їзду. Тому відтік переселенців на даному етапі був досить значним і скоріше нагадував втечу. Більше 52,5% мігрантів покинули Крим у перші місяці після переселення, не дивлячись а ні на пільги, а ні на суворий адміністративний нагляд.

На початку 50-х років потоки російських селян направлялися вже в маловодні степи Криму. Мігрантам 50-их років, що прибували фактично на необжите місце, також виділялися великі позички на пільгових умовах (5-12 тис. руб. із правом погашення у наступні 10 років). Переселення проводилося бригадами й цілими колгоспами, селянам дозволялося забирати з колишнього місця проживання все, аж до дерев'яних будівель. Однак, відтік переселенців був великий. До кінця 1949 року виїхало 10 210 родин, а на землях Криму закріпилося фактично тільки 43% новоселів [27, с.121]. Серед основних причин масового відтоку мігрантів слід назвати: незадовільні побутові умови, проблеми з фінансуванням, неврожаї 1946-1947 рр., зміни ґрунтово-кліматичних і ландшафтних умов, а також специфічність місцевої агротехніки. Однак не варто забувати про психологічний аспект «сталінського» переселення. Розуміння того, що мігранти користуються майном репресованих селян, багатьох підштовхувало до від'їзду.

Передгірні садово-виноградні райони Криму займалися переселенцями, що не мали досвіду у виноградарстві та садівництві. Нерідко це були люди далекі від сільського господарства, але й тим селянам, що приїхали, сільськогосподарські культури Криму були вкрай незвичні. Практично ніхто з мігрантів не знав, як доглядати за кримськими садами, а місцеві керівники господарств самі погано орієнтувалися в агротехніці промислового садівництва. Тому нерідкі були випадки вирубки садів для потреб поселенців. Вони важко звикали до нових для них сільськогосподарських культур: тютюну, винограду, ефірномаслинних, які до депортації обробляли кримські татари, греки, німці. Віковий досвід допомагав їм збирати високі врожаї в умовах посушливого клімату, вирощувати культури, аналогів яким не було в інших регіонах: особливі сорти тютюну, винограду, іспанської цибулі, яблук та ін.

Ціною величезних зусиль до 1950 року в колгоспах переселенських районів площі сільськогосподарських культур досягли 90% від довоєнного рівня. При цьому врожайність усіх основних культур: зернових, тютюну, фруктів, овочів, картоплі, була набагато нижче рівня 1939 року.

Що стосується ідеї якнайшвидшого заселення півострова росіянами, то вона на даному етапі не увінчалася успіхом, не дивлячись на колосальні матеріальні кошти, витрачені радянською державою: 120 млн. руб. грошової позички (у цінах того часу), 700 тонн пудів хліба та промислових товарів на 10 млн. руб. [10, арк.3].

«Друга хвиля» міграції періоду 1950-1954 рр., перемістила на півострів близько 57 тис. чоловік [27, с.123]. Більшість мігрантів були з Рязанської, Курської, Воронежської областей, у той же час кількість переселенців з УРСР значно збільшилося. У 1951 році у Крим переїхало 1 200 родин українських селян, у 1952 році – 1 426 родин, а у 1953 прибуло ще 1285 родин. У цілому, протягом 1950-1954 років з України у Крим переселилося 24 968 осіб, а у 1953 році кількість переселенців з УРСР перевищило обсяг тих, що приїхали з РСФСР [31, с.312]. Мігранти-українці на цьому етапі розселилися, в основному, компактно. Так виникли окремі переселенські села, а також села з переважно українським населенням. Прикладами є деякі села Сімферопольського району – Пожарське, Водне, Лікарське, Судакського району – Веселе, Привітне та ряд інших.

Переселення цього етапу здійснювалося на більш міцній матеріальній основі, аніж перше післявоєнне. Колгоспні господарства звільнялися від сільськогосподарського податку й страхових платежів на 3 роки, забезпечувалися новими машинами для обробки садів і виноградників. У колгоспах, що приймали переселенців, були створені будівельні бригади, швидкими темпами будувалося житло. За 1950-1954 рр. у колгоспах і радгоспах області було побудовано 7152 будинків й 3895 будинків відновлено й капітально відремонтовано [27, с.119]. Завдяки цим заходам виїзд мігрантів помітно скоротився й склав 18,3% від кількості тих, що приїхали.

Однак і на цьому етапі переселення носило скоріше примусовий, аніж добровільний характер. На збори приділялося обмаль часу, а з особистих речей можна було взяти тільки одну валізу. Тому українці-переселенці 40-50-х років і дотепер зберігають образу за те, що їх насильно відірвали від батьківщини, не давши зберегти й відновити у Криму традиції своїх предків.

Усі мігранти долали бар'єр міжетнічної замкнутості на різних рівнях спілкування – мовному, культурному, побутовому. Інтеграція переселенців у кримську сільську поселенську структуру йшла повільно, вони важко облаштовувалися на нових місцях, далеко не завжди зустрічаючи підтримку вже вкоріненого тут населення, яке називало себе «кримським». У термін «кримський» вкладався етнічний

зміст, хоча це були переселенці попередніх років: росіяни, українці й білоруси. Пленум обласного комітету партії (травень 1952) вимагав від райкомів партії й первинних партійних організацій колгоспів і радгоспів «підсилити політико-виховну роботу серед населення» і запланував ряд серйозних заходів щодо господарського облаштування переселенців.

Однак місцева влада не справлялася з величезним потоком переселенців і не приділяла достатньої уваги господарському облаштуванню мігрантів. Процес закріплення землі за господарствами області затягнувся на невизначений час. Не всім селянам-переселенцям надали присадибні ділянки, багато хто з них тулилися в непристосованих для житла приміщеннях. Державна допомога, що надавалася переселенцям на будівництво житла, виплачувалася вкрай нерегулярно. Недоліки у розміщенні переселенців та їх господарському облаштуванні неодноразово виносилися на порядок денний засідань Кримського облвиконкому. Зокрема відзначалося, що численні скарги переселенців на «незадовільні побутові й культурні умови залишалися без уваги місцевих Рад і навіть нерідко знищувалися» [11, арк.29-31]. Незграбна радянська адміністративно-командна система була не в змозі оперативно вирішувати соціально-побутові проблеми переселенців, забезпечити компенсацію їхнього майна у грошовому або натуральному еквіваленті. Замість цього, місцева влада проводила серед колгоспників «активну масово-роз'яснювальну роботу з метою прищеплювання почуття патріотичного обов'язку перед Батьківщиною» [12, арк.68].

Не дивлячись на активну переселенську політику, такі галузі як гірно-долинне садівництво, виноградарство, тютюництво, вирощування ефірномаслинних культур, продовжували занепадати. Але ж саме вирощуванню тютюну приділялася найсерйозніша увага, тому що кримському сорту «Дюбек Никитский №44» віддавав перевагу Сталін. Для переселенців місцевою владою були влаштовані «агротехнічні курси», де їх навчали вирощувати тютюнову розсаду, ламати листи, сортувати й тюкувати тютюн. Однак відродження галузі йшло надзвичайно повільно. Якщо до війни в господарствах Криму з кожного гектара тютюнової плантації одержували тонну сировини, то в найкращі післявоєнні роки – не більш 800 кг. Середня врожайність фруктів та винограду у 1948 р. складала, відповідно, лише 64% і 48% від довоєнного рівня.

Слід підкреслити, що усі галузі сільського господарства Криму, особливо олійноекстракційна, гірно-долинне виноградарство, ефірномаслинна, навіть при наявності механізованих видів робіт, вимагали великих витрат ручної праці. Наприклад, у ефірномаслинній галузі на одного робітника припадало від 3 до 7 га рослин для обробки. Однак і звичні види сільськогосподарської діяльності – зерноводство й картоплярство – також виявилися для мігрантів скрутними. Їм заважала непристосованість до нових ґрунтово-кліматичних умов і методам зрошення.

Приєднання Криму до України в 1954 році дозволило вивести переселенський рух у регіоні на новий щабель, що надало йому більш упорядкований характер. Важливу роль в організації переселенського процесу зайняло створене у 1955 році Головне управління організованого набору трудящих і переселень при Раді міністрів УРСР. У Криму йому був підпорядкований Обласний відділ організованого набору робітників і переселення (оргнабору) Виконкому Кримської обласної Ради депутатів трудящих. Цей відділ займався організацією приймання переселенців, будівництвом для них житла, а також працевлаштуванням і господарським облаштуванням репатріантів і реемігрантів.

Особливістю даного етапу було те, що переселення вже велось в основному з областей України. Керівництво УРСР добилося від союзних органів зняття з республіки плану переселення українців у цілині й перелогові землі Казахстану і весь переселенський рух був спрямований у Крим. У цей період областями-донорами для Криму стають Тернопільська, Черкаська, Львівська, Вінницька, Чернігівська, Рівненська, Харківська, Сумська та Житомирська.

Організована міграція до південних областей була, у даний період, зорієнтована переважно в місця спорудження зрошувальних систем українського степу. Союзне керівництво планувало розгорнути зрошення земель в Криму та інших південних регіонів Української й Молдавської РСР на базі водних ресурсів Дніпра, Бугу, Дністра, Дунаю для збільшення виробництва рису, кукурудзи, цукрових буряків, винограду, фруктів і розвитку тваринництва. Крим передбачалося перетворити у область «суцільних садів і виноградників». Відповідно до «високих вказівок», з 1954 по 1958 рік, планувалося закласти у колгоспах і радгоспах Криму 1 3970 гектарів садів, 900 гектарів ягідників, 151 950 гектарів виноградників. Одним з факторів успішного розвитку садівництва й виноградарства було їх розташування у долинах трьох головних кримських річок: Альми, Качи й Бельбек. Із цією метою було вирішено поглибити їхні русла, зміцнити береги, побудувати ряд водоймищ.

Усі ці заходи вимагали великої кількості робочих рук і, потоки українських селян-переселенців знов були спрямовані до Криму. Цікаво, що саме з 1957 року починається масове переселення в Крим вихідців з Волинської, Рівненської, Дрогобицької, Станіславської, Львівської, Тернопільської й Чернівецької областей. Ці області ввійшли до складу Радянської України доволі пізно, у 1945 році, а до 1952 року на їх території тривав опір частин ОУН-УПА радянської армії. Тому населення цих областей сприймало переселення в Крим як заслання. Як точно відзначив відомий кримський історик і

журналіст П.В. Вольвач: «Масове переселення українців у Крим, крім чисто економічних потреб мало національно-великодержавні плани... Систематичне вилучення з України найбільш відповідальної й працюючої частини населення значно послабшало український етнос» [7, с.136]. Загалом, у період з 1955 по 1957 рік у Крим з різних областей України було переселено 39 878 осіб [25, с.341].

З метою закріплення поселенців на нових територіях, у 1956 році на будівництво житла було виділено 64 млн. рублів [28, с.54]. Крім того, переселенці користувалися цілим рядом пільг: «Вони мають право безкоштовно перевезти 2 тонни майна на родину, свою худобу. Виділяється грошова допомога у розмірі 750 рублів на голову родини й 250 руб. на кожного її члена. На будівництво житла виділяється грошова сума в 16-20 тис. рублів, 40% від суми погашувала держава, інша частина повинна бути погашена протягом 10 років. Крім того передбачалася позичка в розмірі 2 тис. рублів на придбання корови» [30, с.3].

На початку 1958 року до Криму прибула 6 101 родина українських селян замість запланованих 6000 [32, с.314]. Українські переселенці досить охоче приїжджали до Криму, а відповідні заходи для їхнього облаштування призвели до стабілізації переселенського руху. Республіканське керівництво планувало на першу семилітку (1959-1965) переселення до Криму з областей України 50 тис. родин, а в наступну п'ятирічку (1966-1970 рр.) ще 6475 родин [13, арк.1]. Крім того, на цьому етапі проводилося внутрішньобласне переселення за напрямком «місто-село», у рамках якого 2 162 родини робітників та службовців були переселені з міст і районних центрів області в багатоземельні колгоспи.

Це був єдиний приклад такого різкого збільшення сільського населення в Україні. За винятком Закарпатської області, де сільське населення в досліджуваній нами період зросло на 28 тис. осіб (за рахунок природного приросту), усі інші області республіки мали негативні показники приросту сільського населення. Кількість населення у сільських районах Криму за минулий період зросло на 25%, і до 1959 року склала 427 тис. осіб, загальна кількість населення області досягла 1201,5 осіб [18, с.2].

Відтік населення на даному етапі склав 24,5%, однак вже не був настільки значний, як у попередні роки. З ініціативи Головного управління оргнабору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР були проведені заходи щодо закріплення «областей виходу» за районами вселення: не більш двох областей на район вселення, а за «областю виходу» закріплювалося не більш 1-2 районів. Особливий акцент робився на тому, що переселення належало робити «тільки із числа населення міст і робочих селищ» [14, арк.2]. Архівні дані підтверджують, що в загальній масі переселенців даного періоду переважали городяни – 55,4% від усього числа мігрантів. У той же час українське село було важливим джерелом поповнення сільського населення Криму. Враховуючи працюючість і високий рівень пристосування на нових місцях, можна із упевненістю стверджувати, що саме українські селяни-переселенці стали опорним каркасом кримського сільського господарства.

Необхідно додати, що протягом усього досліджуваного періоду в Криму мала місце й стихійна міграція. Багатьох переселенців заворожувало саме слово «Крим», який малювався у їхній уяві як фантастичний «південний рай». З 1944 по 1947 рік самостійно у Крим прибуло 2 377 родин з 23 областей СРСР, а у 1958 році в область прибуло ще 1133 родин колгоспників із РСФСР [28, с.54]. Усі вони були оформлені як новосели з міст і робочих селищ і наділені пільгами, які були передбачені для цієї категорії переселенців.

За 10 років перебування Криму в складі УРСР випуск валової продукції області збільшився у 3,4 рази, винограду в 14 раз, площ під сади в 3 рази, валове виробництво м'яса склало 160% від показників 1953 року. Зусиллями переселенців були відроджені ефірно маслинна, парфумерно-косметична, тютюново-ферментаційна, маслоекстракційна галузі. На повну міць заробила харчова промисловість області, були збудовані м'ясокомбінати у Сімферополі й Ялті, молокозаводи у Керчі, Джанкої, Бахчисараї, Нижнегорському. Ріст капітальних вкладень у народне господарство в 1956 році виріс на відміну від 1953 р. на 227 млн. руб. і склав більше 3 млрд. руб. [29, с.117].

Таким чином, міграційний рух 40-50 років ХХ століття істотно вплинув на соціально-економічний розвиток Криму і сприяв його підйому й росту. Кримський регіон, єдиний з усіх територій України, протягом всього досліджуваного періоду отримувал зовнішнє поповнення робочих рук. Якщо для республіки у цілому фактично єдиним джерелом поповнення населення був природний приріст, то у Криму, як вже вказувалося, важливу роль відігравав механічний приріст. У більшості сільських районів Кримської області мігранти становили близько 80% від загальної кількості населення.

Однак, не дивлячись на титанічні зусилля переселенців і величезні державні інвестиції в сільське господарство Криму, частина земель, які колись використовувалися місцевим населенням у довоєнний період, залишилася незасвоєною, а ступінь ефективності сільського господарства Криму тільки наприкінці 60-х років ХХ століття сягнула рівня 40-х років. Численні етнічні спільності довоєнного Криму, які жили на одній території і мали одну економічну й культурну базу, демонстрували різноманітні й якісні результати своєї трудової діяльності. Зменшення поліетнічності, у зв'язку з

депортацією, призвело до втрати багатьох факторів, що вплинули на кількісні й якісні показники розвитку економіки.

Суттєве значення для розуміння етносоціальних змін, що відбувались у цей час у Криму, має розгляд не лише масштабів і направленості міграційних потоків, а й їх соціальної структури. Безпосередньо впливаючи на етнічну динаміку у середовищі емігрантів, міграція змінює етнотемографічний потенціал регіону. Таким чином, міграційні тенденції, в основі яких лежать соціально-економічні чинники, породжують власне етнічні процеси, такі як міжетнічна інтеграція, акультурація й асиміляція. Яскраве підтвердження цієї тези ми знаходимо в новітній історії Криму, де цілий ряд етнічних спільностей: кримські татари, уруми, греки, вірмени, болгари, кримчаки, караїми практично зникли в результаті депортацій і етнічної асиміляції. Етноси-мігранти, що проживали в даний період у Криму, були піддані масованому процесу мовної асиміляції яка призвела до того, що до 1959 року 86,4% населення півострова було фактично російськомовним.

Характерною тенденцією стало збільшення в Криму питомої ваги слов'янської етнічної групи. Найбільшою етнічною спільністю серед слов'янських груп переселенців були росіяни. За даними Всесоюзних переписів населення, з 1939 по 1959 рік, кількість росіян у Криму зросла з 49,6% до 71,4% (858 373 чол.). Головним джерелом росту російського етносу Криму, на даному етапі, був механічний приріст.

Росіяни, саме через свою чисельність, були покликані відігравати провідну роль в етнополітичних і соціально-економічних процесах регіону й стали рушійною силою політики денационалізації й етнічної уніфікації, що активно проводилася в СРСР. Період 50-х років чітко демонстрував активність міграційної поведінки росіян, які стали переважати в складі населення цілого ряду союзних республік. Україна, у цьому плані, не стала виключенням. Тільки в період з 1959 по 1965 року в Україну переселилося 7 млн. чоловік, 75% у цьому потоці склали росіяни. У цей же час, за підрахунками Е. Яновської, територію України покинуло 2,5 млн. чол. українців, у тому числі 0,5 млн. – у порядку планового набору [25, с.336]. Найбільш інтенсивно за рахунок міграцій зменшувалася чисельність жителів Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Чернігівської, Сумської та Кіровоградської областей. Такий перерозподіл робочої сили у 50-60-х рр. ХХ ст. призвів до їх демографічного «знекровлення» і став однією з причин формування в них найгостріших проявів сучасної демографічної кризи. Наведені факти свідчать про аномальний характер міграційних процесів у СРСР та Україні, які мали цілком штучний характер.

Українці становили другу за кількістю етнічну спільність Кримської області – 22,3% від усього обсягу населення Кримської області. Міграції призвели до того, що у Криму, де етнічні українці не становили більшості, показник їх питомої ваги у 60-70-і рр. постійно зростав. Потреба у додаткових трудових ресурсах колгоспів та радгоспів Криму, як вже зазначалося, задовольнялася у вигляді організованих переміщень робочої сили, в основному, із сільської місцевості західних областей, населення яких складалося, у середньому, на 90% саме з українців.

У складі мешканців Криму доволі значною була чисельність білорусів. Внаслідок політики «обміну населенням» у 1959 році їх кількість становила вже 21 672 осіб. У загальній кількості населення Криму, у досліджуваній період, вони займали четверте місце.

Частка євреїв у етнонаціональному складі Кримського півострова, з 1939 року по 1959 рік, знизилася з 5,8% до 2,2%, що пояснюється їхнім масовим знищенням у роки окупації й досить низькими темпами демовідтворення. Однак, у 1959 р. євреї були третьою за кількістю представників етнічною групою регіону й їх чисельність дорівнювала 29, 4 тис. осіб (максимальний показник за весь досліджуваний період).

Отже, у 1959 р сільське населення Криму досягло 427 тис. осіб і становило 45,5% від всього населення. Внаслідок організованих масових переміщень 40-50-х рр. ХХ ст. на півострові був сформований конгломерат людей, переселених напівнасилно в перші післявоєнні роки з різних місць, що не мав глибинного коріння в його культурі та історії. У процесі міграцій відбувалося остаточне руйнування традиційно-історичних коренів, способу буття і господарювання етносів-переселенців. Формування власної субкультури штучно гальмувалося як їх відірваністю від місць традиційного проживання, так і радянською національною політикою, яка була спрямована на всеохоплюючу і планомірну денационалізацію народів, а також нівелювання національних особливостей тих регіонів СРСР, які вирізнялися самобутньою культурою, мовою та звичаями.

Джерела та література

1. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и этапы этнической истории и культуры (80-е годы 17 в. – 90-е годы 20 в) : пособие / М.А. Араджиони. – Симферополь : Амена, 1999. – 120 с.
2. Акулов М.Р. Восстановительные работы в Крыму в 1944-1945 годах / М.Р. Акулов // Отечественная история. – 1993. – №3. – С.182-189.
3. Брошеван В.М. Боль и память крымских немцев (1941-2001) / В.М. Брошеван, В.Н. Реппинг. – Симферополь : Тарпан, 2002. – 250 с.

4. Бекирова Г. Крымско-татарская проблема в СССР (1944-1991 гг.) / Г. Бекирова. – Симферополь : Оджан, 2004. – 333 с.
5. Бугай М.Ф. Депортації населення з України / М.Ф. Бугай // Український історичний журнал. – 2010. – №10. – С.32-37; №11. – С.21-26.
6. Володарский Я.Е. Население Крыма в конце 18 – начале 20 вв. (численность, размещение, этнический состав) / Я.Е. Володарский, О.И. Елисеєва, В.М. Кабузан. – М. : Наука, 2003. – 83 с.
7. Вольвач П.В. Українці у Криму: трагічне минуле й гірке сьогодення / П.В. Вольвач // Кримські татари: історія й сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 13-14 травня 1994 р.) – К. : Тіраж, 1995. – 234 с.
8. ДААРК – Ф.Р-3508. – Оп.1. – Спр.168. – Арк.3.
9. ДААРК – Ф.Р-652. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.29-30.
10. ДААРК – Ф.Р-3505. – Оп.1. – Спр.183. – Арк.3.
11. ДААРК. – Ф.3287. – Оп.2. – Спр.162. – Арк.29-31.
12. ДААРК. – Ф.2887. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.68.
13. ДААРК. – Ф.Р-3508. – Оп.1. – Спр.183. – Арк.1.
14. ДААРК. – Ф.Р-3508. – Оп.1. – Спр.183. – Арк.2.
15. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / за ред. В. Наулка. – К. : Головна спец. ред. літературного мовлення нац. меншин України, 2001. – 500 с.
16. Загробская А.Ф. Организованные переселения в системе миграций населения УССР / А.Ф. Загробская. – К. : Наукова думка, 1974. – 120 с.
17. Онакиенко В.В. Комплексное исследование миграционных процессов: анализ миграции населения УССР / В.В. Онакиенко, В.А. Поповкин. – М. : Наука, 1975. – 245 с.
18. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. – М. : Статиздат, 1963. – 210 с.
19. Кур'янов М. Крим / М. Кур'янов. – К. : Держполітвідав, 1955. – 15 с.
20. Крым многонациональный : вопросы и ответы / сост. Н.Г. Степанов. – Симферополь : Таврия, 1988. – Вып.1. – 144 с.
21. Крымская АССР (1921-1945) : вопросы-ответы / сост. Ю.И. Горбунов. – Симферополь : Таврия, 1990. – Вып.3. – 318 с.
22. Крым : сегодня и завтра : сб. статей / под ред. Г.И. Фомина. – Симферополь : Таврия, 1995. – 365 с.
23. Крым: прошлое и настоящее: сб. статей / под ред. С.Г. Агаджанова, А.Н. Сахарова. – М. : Наука, 1988. – 107 с.
24. Крисаченко В.В. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В.В. Крисаченко. – К. : Наукова думка, 2005. – 366 с.
25. Крим в етнополітичному вимірі / за ред. М. Панчука. – К. : Світогляд, 2005. – 400 с.
26. Клячин А. И. Динамика этнических систем расселения в Крыму (в связи с проблемой возвращения крымских татар) / А. И. Клячин // Этнографическое обозрение. – 1992. – №2. – С. 23-34.
27. Максименко М. М. Местные Советы Крыма в послевоенный период (1946-1958 гг.) / М. М. Максименко. – К. : Наукова думка, 1972.
28. Максименко М.М. Переселення у Крим сільського населення з інших регіонів СРСР (1946-1966) / М.М. Максименко // Український історичний журнал. – 1990. – №11. – С.52-58.
29. Народное хозяйство Крымской области : сборник. – Одесса : Статистика, 1967. – 167 с.
30. Переселенцам о Крымской области : агит. брошюра. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – 13 с.
31. Сергійчук В.С. Формування і сучасний стан українського етносу Криму / В.С. Сергійчук // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К. : Головна спец. ред. літературного мовлення нац. меншин України, 2001. – С.310-318.
32. Сергійчук В.С. Український Крим / В.С. Сергійчук. – К. : Укр. видавничка спілка, 2001, – 304 с.
33. Твердохлебов И.Т. Промышленность Крыма на подъеме / И.Т. Твердохлебов. – Симферополь : Крымиздат, 1959. – 50 с.
34. Толстых А.А. Рост благосостояния колхозников Крыма / А.А. Толстых. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – 60 с.
35. Тюркские народы Крыма: караими, крымские татары, крымчаки / под ред. С.Я. Козлова, Л.В. Чижова. – М. : Наука, 2005. – 459 с.

Сидоренко Н.А. Етносоціальний аспект міграційного руху в Криму в 40-50-х роках ХХ в.

Стаття присвячена одному з складніших періодів в історії Криму: масовому організованому переселенню представителів слов'янських етнічних громад в 40-50 роки ХХ ст.

В статтю аналізуються соціально-економічні та етнічнодемографічні зміни, існуючі в Криму, в даний період часу, в результаті масових міграцій населення. Автор використав значительний обсяг літератури та архівних джерел.

Ключові слова: Крим, депортація, асиміляція, міграція, етнос, етнічні громади.

Sydorenko N.O. The ethno-social aspect of the immigration movement in the Crimea in the 40-50s years of the 20th century

In this article is analyzed the social, economic and ethno demographic changes which were taking place in Crimea during the given period of time as a result of massive migrations of the population. The author used considerable volume of the literature and archival sources.

Keywords: Crimea, deportation, assimilation, migration, ethnoses, ethnic generalities.